

در طول تاریخ حیات بشر بر زمین، از ابتدای خلقت تاکنون، جنگ به عنوان یکی از موقعیت‌های زندگی بشری همواره وجود داشته است. نخستین قتل توسط قابیل انجام می‌گیرد و سپس در طی قرون متمادی، هر کجا که بشر ناتوان از درک مسائل است و به تفاهم نمی‌رسد، کشتار، جنگ و درگیری به عنوان حربه نهایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. از بدوی‌ترین نوع درگیری‌ها و کشتارها تا پیشرفته‌ترین ابزار مخوف شیمیایی و هسته‌ای، هر دو یک کار انجام می‌دهند، نابودی انسان.

سؤال اساسی اینجاست که انسان چرا و بر چه مبنایی به پیامدهای این درگیری‌ها در طول تاریخ می‌پردازد؟ هنرها به صورت عام، سعی در نزدیک کردن خود به فرایندهای موجود در زندگی دارند. تا جایی که هنر بستری می‌شود

برای پدیده‌ای به نام جنگ که در نهایت باعث خسارت‌های فراوان مادی و انسانی می‌شود. آیا به وجود آوردن یک اثر هنری در راستای جنگ به نوعی همذات‌پنداری با پدیده جنگ نیست؟ آیا پرداختن به جنگ‌ها به نوعی مَهر تأیید زدن بر یک موقعیت غیرقابل اجتناب زندگی بشری نیست؟ به هر حال جنگ وجود دارد و همواره وجود خواهد داشت، مهم این است که هنر و جنگ چگونه می‌توانند در کنار یکدیگر قرار گیرند. هنر باید گامی فراتر برود و بتواند با تصویر کردن نتایج و عواقب مخرب جنگ حدالامکان از بروز و توسعه جنگ و خون‌ریزی بکاهد.

با شروع حمله ناجوانمردانه ارتش بعث عراق به ایران اسلامی، در شهریور ماه ۵۹، کشور درگیر با ابعاد وسیعی از خیانت و دناوت و پستی گردید. خوش‌باوری غربی‌ها در همان روزهای آغازین

جنگ بر این بود که ایران اسلامی را به زانو در خواهند آورد. اما این خیالی پوچ و بیهوده بود، چرا که مردم ایران با تمام وجود در مقابل ارتش تا دندان مسلح بعثی ایستادند. فلسفه ایستایی مردم قهرمان ایران در مقابل حکومت بعث و استکبار جهانی - دقیقاً انگیزه‌های اصلی پیدایش تئاتر دفاع مقدس در دوران هشت‌ساله و پس از آن شد.

باید گفت تئاتر جنگ ما در یک تعریف کلی می‌تواند تبلور روحیات ایثارگرانه انسان‌های هدفمندی باشد که متکی بر باورهای الهی هستند. انسان‌هایی که با دست خالی در مقابل پیشرفته‌ترین سلاح‌های دشمن ایستادند، این باور به نوعی زیربنای تئاتر دفاع مقدس ما را تشکیل می‌دهد.

تئاتر دفاع مقدس در ایران با تئاتر جنگ در جهان هرگز قابل مقایسه نیست، چرا که جنس این دو کاملاً با یکدیگر در تضاد است. کیفیات، بروز و ظهور و ابعاد تئاتر جنگ در جهان هرگز در مورد تئاتر دفاع مقدس صدق نمی‌کند.

روحیه یأس، جنون، طغیان و پوچ‌گرایی که پس از جنگ‌های جهانی اول و دوم در هنر جهان به وجود آمد تحت هیچ شرایطی قابل قیاس با تأثیرات جنگ در ایران نیست.

مطالعه در وضعیت انسان غربی قرن بیستم، صنعتی شدن و تأثیرات جنگ جهانی اول و دوم

مروری بر تئاتر دفاع مقدس در دهه شصت

حسین فرخی

زمینه‌هایی بود که نوعی تئاتر متأثر از جنگ را به وجود آورد، در حالی که در ایران، هم‌زمان با اولین روزهای آغاز جنگ، گروه‌های نمایشی نیز شکل گرفتند که در پاره‌ای موارد همراه و هم‌دوش رزمندگان با حضور فرهنگی خویش و به ثبت رساندن و نشان دادن لحظه‌های ایثار و دفاع مقدس نقش بسزایی در جنگ داشتند.

در تئاتر غرب، تأثیرات جنگ عمدتاً در نفی مطلق مقوله‌ای به نام جنگ است و نتیجه‌اش سردرگمی، پوچی و سیاه نهایی است. سبک‌های هنری چون «دادائیسم» به رهبری «تریستان تسارا» «تئاتر سورئالیسم» به رهبری «آندره برتون» «تئاتر خشونت» به رهبری «آنتون آرتو» «تئاتر هرج و مرج» بر اساس فلسفه اگزیستانسیالیسم «ژان پل سارتر» تئاتر مواجهه، بر اساس تأثیرات متقابل پیکاتور و «برشت»، نمونه‌هایی هستند که هر کدام به نوعی متأثر از شرایط جنگ در غرب هستند.

در میان آثار مشهور نمایشی در غرب، بخشی نیز به تئاتر جنگ اختصاص دارد، ایرانیان اثر «اشیل» نویسنده بزرگ یونانی، آنتیگونه اثر «سوفوکل»، «ایفی ژنی» اثر «اورپید» «راهزنان» نوشته «شیلر»، «مکبث»، «آنتونی و کلئوپاترا» و «کورولانوس» اثر ویلیام شکسپیر. ظهور و سقوط رایش سوم، «آدم آدم است»، «شوکی در جنگ جهانی دوم» «ننه دلاور و پسرانش» از «برتولد برشت» نمایشنامه‌نویس بزرگ حماسی، «استنطاق» اثر «پیتر وایس»، «مرد بیرون در»، اثر «ولفگانگ بورشرت»، «بیدرمن و آتش افروزان» نوشته «ماکس فریش» و بسیاری از نمایشنامه‌های دیگر که ملهم از جنگ در غرب به رشته تحریر در آمده است، نشان‌دهنده نوع نگاه و رویکرد نمایشنامه‌نویسان مطرح جهان به پدیده جنگ است.

به طور کلی می‌توان به صراحت ادعا کرد، آنچه در تئاتر جنگی غرب مدنظر است به هیچ وجه نزدیکی و تشابهی با تئاتر دفاع مقدس در ایران ندارد. اگرچه در میان آثار تئاتری جهان در مورد جنگ، نمونه‌هایی وجود دارد که بر اساس ساختار مناسب و پرداختن به انسان به عنوان محور هستی، و تأثیر و تأثرات انسانی، جهان شمول شده‌اند. این آثار با قابلیت‌های درونی خود و فراگیر بودن، قابلیت اجرا در هر عصر و زمانه‌ای را دارند.

پیش از ورود به بحث تئاتر جنگ و دفاع مقدس، لازم است اشاره‌ای هر چند گذرا به پدیده‌ای به نام تعزیه داشته باشیم. اگرچه در ایران پیش از اسلام، در حماسه‌های اوستایی ملی و تاریخی این مرز و بوم، بازی‌ها و مراسم و آیین‌های کهن ایران، نیز نمونه‌هایی از تئاتر و هنر جنگ دیده می‌شود، اما به خاطر نوع بینش مذهبی در تعزیه و حماسه دفاع مقدس ارتباط تنگاتنگی بین این

دو پدیده هنری وجود دارد.

تعزیه ریشه در یک تراژدی بزرگ مذهبی و تاریخی دارد. حماسه کربلا که در آن در یک جنگ نابرابر امام حسین (ع) و یارانش در جدال با سپاه کفر در سال ۶۱ هجری به شهادت رسیدند.

اشتراک موضوعی و مذهبی تعزیه با نمایش‌های جنگی، ریشه در باور دینی دارد، چرا که اصولاً دفاع مقدس ایران اسلامی در مقابل تجاوز ارتش بعث عراق، بیشتر از آنکه نمایانگر یک جنگ تمام‌عیار نظامی و سیاسی باشد، بیانگر یک جنگ و درگیری عقیدتی است، جنگ بین حق و باطل. می‌توان مدعی بود که تعزیه خمیرمایه یک نوع نمایش دفاع مقدس است با ساختاری روایی که بر اساس قراردادهای اخلاقی، اجتماعی و مذهبی در دوره‌های مختلف تاریخی بعد از واقعه عاشورا است که تدوam آن تا امروز، نشان‌دهنده پیوند عمیق این هنر با روح و روان مردم است که ریشه در اعتقادات و باورهای مردم و ارادات و خلوص آن‌ها به امام حسین (ع) دارد.

برای بررسی تئاتر جنگ لازم است ابتدا یک شناخت کلی از اجراها و آثاری که در این راستا خلق شده‌اند، ارائه شود. نمایش‌هایی که در مورد جنگ به روی صحنه رفته‌اند، در یک جمع‌بندی نهایی به سه بخش تقسیم می‌شوند.

الف: آثاری که در سالن‌های نمایش و توسط گروه‌های حرفه‌ای تئاتر و یا ارگان‌ها و نهادها و گروه‌های غیر حرفه‌ای به صحنه رفته‌اند.

ب: آثاری که در جبهه‌های جنگ اجرا شده‌اند، نمایش‌هایی که عمدتاً توسط گروه‌های غیر حرفه‌ای در مناطق مختلف مرزی با هدف سرگرمی رزمندگان و تقویت روحیه آن‌ها بوده است. مضامین این‌گونه اجراها عمدتاً موضوعات کمدی بوده است.

ج: نمایش‌های دفاع مقدس در جشنواره‌ها

تئاترهای حرفه‌ای و اجرا شده در سالن‌های تئاتری

از اولین نمایش‌هایی که به صورت حرفه‌ای و توسط بازیگران اداره تئاتر به صحنه رفت باید به نمایش «حماسه ننه خضیره» اشاره کرد. این نمایش در همان سال‌های آغازین جنگ تحمیلی در تالار وحدت تهران اجرا شد. داستان نمایش در باره زنی بود به نام ننه خضیره که با پرسش در یکی از روستاهای مرزی جنوب کشور زندگی می‌کند. با آغاز جنگ عراقی‌ها روستا را اشغال می‌کنند، شیخ عثمان از اهالی روستا که نفوذی عراقی‌هاست، سعی در تحریک مردم دارد. درگیری‌ها آغاز می‌شود و در طول داستان، ننه خضیره با یک عمل افتخار آفرین، نان‌هایی را که سمی کرده است و خود نیز می‌خورد به

فرماندهان عراقی می‌دهد و آن‌ها را می‌کشد. این نمایش در زمان اجرای خود در تالار وحدت، تماشاچیان بسیاری را به تالار کشاند و استقبال خوبی از این اجرای حرفه‌ای به عمل آمد.

از آن تاریخ به بعد، بیش از صدها نمایش با موضوع دفاع مقدس در سالن‌های نمایشی تهران و شهرستان‌ها به صحنه رفت و چندین نمایش جنگی در سیمای جمهوری اسلامی ایران ضبط و پخش شده است. اما به جرئت می‌توان گفت که شمار آثار جاودانه‌ای که بتوانند بیانگر ارزش‌های دفاع مقدس باشد، انگشت‌شمار است.

با مروری بر اجراهای نمایش‌های دفاع مقدس که از سال ۱۳۶۰ در سالن‌های حرفه‌ای تهران به صحنه رفته‌اند، می‌توان به کم و کیف این اجراها پرداخت، اگرچه در این نوشتار فرصت بررسی همه اجراها نیست.

در میان آثار اجرا شده در طی سال‌های اولیه جنگ و پس از آن، می‌توان به تعداد محدودی از آثار شاخص دفاع مقدس اشاره کرد. نمایش‌هایی چون ننه خضیره، میعاد در باران، صالح آسیابان، مظلوم پنجم، ششگرد آخر، آب، باد خاک، نامیرا، خلیل طلایه‌دار، درون مرز و...

مظلوم پنجم، نوشته و کار رضا صابری، یکی از نمایش‌های به یاد ماندنی دفاع مقدس است. صابری با استفاده از شیوه اجرایی مناسب، از تمرین نمایش «استنطاق» اثر «پیتر وایس» به جبهه‌های جنوب می‌رود و حماسه علمداران عاشق کربلا را به تصویر می‌کشد. اگرچه در متن مظلوم پنجم در لحظاتی دیالوگ‌ها شعارگونه است، اما اجرای صابری از مظلوم پنجم با استفاده از تدبیر تیزهوشی و نهایت ایجاز و استفاده دقیق از اشیاء و ابزار و فضاسازی مناسب، یکی از به یادماندنی‌ترین نمایش‌های جنگ به حساب می‌آید. ششگرد آخر، کار انوشیروان ارجمند، اگر چه بسیار کم‌رنگ‌تر از مظلوم پنجم است، اما در ادامه همان مسیر حرکت می‌کند. در ششگرد آخر نقل و نقالی با جبهه‌های جنگ درهم گره می‌خورد و مرید و مراد در ادامه کار با حضورشان در میدان دیگری که عرصه‌های نبرد حق و باطل است به زندگی خود معنایی دیگر می‌دهند. اجرای ششگرد آخر و استفاده بسیار جذاب کارگردان از فرم و حرکات مسوزون را نیز باید در زمره آثار قابل اعتنای دفاع مقدس به حساب آورد. سلمان فارسی صالح‌زهی، با اجرای نمایش آب، باد، خاک، یکی از زیباترین آثار نمایشی را در عرصه تئاتر دفاع مقدس به یادگار گذاشت.

آب، باد، خاک، تلفیق بسیار جذاب و هنرمندانه‌ای است از آداب و رسوم بومی ایران با جنگ و صدا البته جنگ جایگاه ویژه و بارزی در این اثر دارد. اگر چه زبان این نمایش نمادین است، اما به صراحت می‌توان شاخصه‌های هشت سال دفاع مقدس را در این اثر یافت.

نمایش نامیرا، اگر چه به لحاظ متن، دچار نوعی شعارزدگی مفرط است، اما در اجرای نعمت الهه داریان، از این متن، روایت دلنشینی از مبارزه با دشمن را نظاره گر هستیم. تلفیق تعزیه و جنگ تحمیلی و تداوم حضور رزمندگان در صحنه دفاع مقدس که نشان دهنده تداوم راه امام حسین (ع) و یارانش در کربلاست.

صالح آسیابان و اجرایی ساده و صمیمی و اجراهایی از این دست که در نوع خود توانستند تأثیرات فراوانی در عرصه ادبیات و هنر دفاع مقدس داشته باشند.

ب: آثار اجرا شده در جبهه های جنگ

مجموعه نمایش هایی که برای اجرا به جبهه ها اعزام شده اند معمولاً دارای موضوعات متفاوتی بوده اند که می توان به چند موضوع زیر اشاره کرد.

۱- نمایش هایی با موضوعات جنگ. طبعاً این نوع آثار با توجه به اینکه رزمندگان خود از نزدیک درگیر جنگ بودند، نمی توانست تأثیرات آن چنانی بر آن ها داشته باشد. در پارهای از این نوع نمایش ها، از ارزش ها، شهادت ها و تحول و ایثار رزمندگان سخن به میان می آمد که به نوعی زیره به کرمان بردن بود چرا که این مفاهیم در نزد رزمندگان کاملاً تعریف شده بود.

در تعداد دیگری از نمایش ها، به جبهه مقابل یعنی نیروهای بعثی پرداخته می شد. از نکات منفی این نوع نمایش ها، نشان دادن دشمن در حد یک

کاریکاتور بود یعنی ها، انسان های ضعیف و زبونی بودند که فاقد هر گونه تعقل و منش شخصیتی طراحی می شدند و مطرح کردن دشمن با چنین خصلت هایی، علامت سوال بزرگی در ذهن مخاطب ایجاد می کرد که چرا ما در مقابل این احمق ها قرار گرفته ایم و اگر این قدر ضعیف و سست هستیم، چرا نمی توانیم آن ها را شکست دهیم. جدا از جنبه های هجو و طنز و کمدی که در این نوع آثار وجود داشت و می توانستند گاهاً لیکندی بر لب رزمندگان ایجاد کنند، اغلب این آثار دارای ضعف شدید در ساختار نمایشی و اجرا بودند.

۲- نمایش هایی با موضوعات اجتماعی و روز.

این نوع نمایش ها در تقویت روحی و روانی رزمندگان تأثیرات بیشتری داشتند و حتی اگر به قصد تفریح و سرگرمی رزمندگان اجرا می شدند، تا حدودی برای آن ها ملموس تر و قابل پذیرش تر بودند، انتقال حس و حال پشت جبهه و شهرها و روحیات و رفتار مردم، برای آن ها که از شهر و زندگی شان دور بودند، می توانست جذاب باشد. مضامین اجتماعی و مناسبات شهری مطرح شده در نمایش هایی از این دست به واسطه دور بودن رزمندگان تا حدودی تأثیر گذار بود.

۳- نمایش های کمدی

بخش دیگری از اجراها، در این دوره، نمایش هایی بود که صرفاً به قصد خنداندن و سرگرم کردن

نمونه هایی از اجراهای صحنه ای تئاترهای دفاع مقدس:

- ۱- حماسه تنه خضیره - کار گروهی، سیال ۱۳۶۰- هجده روز اجرا در تالار وحدت، تهران.
- ۲- کویر دلان - نوشته و کار رضا رئیسی سال ۱۳۶۱- شانزده روز اجرا، تالار وحدت، تهران.
- ۳- معیاد در باران- نوشته و کار مجید امامی، سال ۱۳۶۱- شانزده روز اجرا، تالار وحدت، تهران.
- ۴- فتح الفتوح کار سیاقی سال ۱۳۶۱- سه روز اجرا، تالار وحدت، تهران.
- ۵- صالح آسیابان، نوشته هادی نامور، کارگردان شعبان درزی، سال ۱۳۶۱، هفده روز اجرا- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۶- حکایت اول، نوشته احمد رضا درویش، کارگردان موسوی، سال ۱۳۶۱- ۲۸ روز اجرا- سالن چهارسو
- ۷- طلوع دهکده، نوشته علی یزدانی، کارگردان اسماعیل سلطانیان، سال ۱۳۶۱- ۲۶ روز اجرا- سالن چهارسو
- ۸- سرود سرخ برادری، نوشته محمد رحمانیان، کار گروهی- خرداد ۱۳۶۱- هشت روز اجرا- سالن قشقایی

- ۹- تیر غیب نوشته محسن مخلمباف کارگردان تاجبخش فنائیان شهریور ۱۳۶۱- نوزده روز اجرا- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۱۰- اطلابه قدیم نوشته امیر سموات کارگردان محمد ستوده، بهمن ۱۳۶۱- چهار روز اجرا- سالن قشقایی
- ۱۱- حافظون لحدوالله، کار: حسن برزیده بهمن ۱۳۶۱- چهار روز اجرا- تالار محراب
- ۱۲- عاشورایی دیگر در کربلائی ما- کار: مجتبی شریعت پناهی- سال ۱۳۶۱- موزه هنرهای معاصر
- ۱۳- یازگشت کار: یوسفی بهمن ماه ۱۳۶۱، اولین جشنواره تئاتر فجر- سالن چهارسو
- ۱۴- طلوع خورشید کار: امیر سهامی بهمن ماه ۱۳۶۱، اولین جشنواره تئاتر فجر- سالن چهارسو
- ۱۵- وداع کار: علی رضا لطف خدایی بهمن ماه ۱۳۶۱ (ا. ج. ت. ف) سالن اصلی تئاتر شهر
- ۱۶- محاصره خرمشهر کار: مجید زارع کار- سال ۱۳۶۱- دانشکده هنرهای زیبا - اولین جشنواره تئاتر فجر (ا- ج- ت- ف)
- ۱۷- رابطه- کار: سیری- فروردین ۱۳۶۲- تالار محراب تهران
- ۱۸- بچه های آخر آسفالت: نویسنده: حجت

- سیفی کارگردان: حسن حکیمی- تیرماه ۱۳۶۲- ۲۹ روز اجرا- سالن چهارسو تهران
- ۱۹- قضاوت با شما، کار: حسن مشکلاتی- فروردین ۱۳۶۲- پانزده روز اجرا- سالن چهارسو تهران
- ۲۰- بازمی گردیم به خانه کار: محمد نگهداری- فروردین ۱۳۶۲- شانزده روز اجرا- سالن شماره ۲ تئاتر شهر تهران
- ۲۱- عاشورای دوم- نویسنده: علی اکبر مخلوجیان- کارگردان: مهدی مهمانی- فروردین ۱۳۶۲- ۱۵ روز اجرا- سالن شماره ۲ تئاتر شهر تهران
- ۲۲- کشور هرج و مرج ن: ام هیثم ک: علی باغشاهی- شهریور ۱۳۶۲- سالن اصلی تئاتر شهر تهران
- ۲۳- دشمن- ک: مجید مظفری- مهر ۱۳۶۲
- ۲۴- روز اجرا- تالار محراب تهران
- ۲۴- الطوفان- ک: خادم الحسینی- آذر ۱۳۶۲- دو روز اجرا- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۲۵- مظلوم پنجم- ن و ک: رضا صابری- سالن اصلی تئاتر شهر- سال ۱۳۶۴
- ۲۶- سومین شب- کار محمد احمدی، تالار مولوی، جشنواره تئاتر فجر، سال ۱۳۶۴
- ۲۷- فرازی دیگر- کار: اسماعیل سلطانیان-

رزمندگان راهی جبهه‌ها و پشت جبهه‌ها می‌شد. این آثار قرار نبود دارای پیامی اجتماعی، اخلاقی باشد و صرفاً قصد انبساط خاطر رزمندگان را داشت که به نظر می‌رسد موفق‌تر از گونه‌های دیگر بوده است.

ج- جشنواره‌های تئاتری

برگزاری جشنواره‌های تئاتری دفاع مقدس و آثار جنگ تمثیلی نیز یکی از نمودهای بارز تئاتر در این دوره است.

جشنواره ۱۷ شهریور تبریز برای اولین بار در سال ۱۳۶۲ برگزار شد و بخش عمده‌ای از جشنواره اختصاص به آثار دفاع مقدس داشت. نمایش‌های لاله‌های سرفراز (مشهد)، حدیث عشق (خوی)، صالح آسیابان (کردکوی)، حماسه‌سازان (گرگان) و راه (خراسان) آثار شایسته‌کننده در این جشنواره بودند.

در طول چهار سال برگزاری جشنواره ۱۷ شهریور، تا سال ۱۳۶۵، ده‌ها نمایش با موضوع دفاع مقدس به صحنه رفت و آثار شرکت‌کننده در این جشنواره با مضامین اخلاقی تاریخی، برخورد با گروهبان‌ها و مسئولان حواشی جنگ اجرا شدند. گل چهرگان بسج، به یاد شهید حسین فهمیده یکی دیگر از جشنواره‌هایی بود که اختصاص به موضوع دفاع مقدس داشت که در سنال ۱۳۶۴

پرونده این جشنواره نیز بسته شد جشنواره تئاتر سنگر نیز دو سال به همت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در کرمانشاه برگزار شد. جشنواره تئاتر فتح، جشنواره تئاتر دفاع مقدس و جشنواره تئاتر بسج نیز طی چندین سال برگزاری به تئاتر دفاع مقدس پرداختند.

جدا از جشنواره‌های تئاتر برشمرده شده، آثار تئاتری دیگری با موضوع دفاع مقدس در جشنواره سراسری تئاتر فجر، جشنواره سراسری تئاتر

دانشجویان، تئاتر دانش‌آموزی، جشنواره تئاتر کارگران و جشنواره‌های دیگر به روی صحنه رفتند که در این میان سهم و حضور تئاتر دفاع مقدس در جشنواره سراسری تئاتر فجر قابل بررسی و تعمق است.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان آثار نمایشی ارائه‌شده در زمینه دفاع مقدس در دهه شصت را، آثاری قلمداد کرد که هنوز به پختگی لازم نرسیده‌اند، اگرچه در میان مجموعه آثار ارائه‌شده نمایش‌هایی یافت می‌شود که هر کدام به نوعی در پاره‌ای از زمینه‌ها مثل متن و کارگردانی و بازیگری دارای اعتبار ویژه‌ای هستند.

اما به نظر می‌رسد این آثار نتوانسته‌اند به تمام و کمال ارزش‌های دفاع مقدس را در معرض دید مخاطب قرار دهند. نکته دیگر به سرانجام رسیدن یک شیوه اجرایی و خلق و ابداع یک روش و متد خاص در عرصه نمایش‌های دفاع مقدس است که به نظر می‌رسد، هنوز هم به آن دست نیافته‌ایم.

هنرمندان تئاتر باید سهمی والا از فرایندهای ارزش‌ها، اعتبار، قداسست ایثار و ایمان رزمندگان دفاع مقدس را به دوش بگیرند که تا رسیدن به این مهم باید همچنان به انتظار ماند.

بر خلاف فلسفه وامانده غرب و دیدگاه هیچ‌انگاره آن‌ها، تئاتر دفاع مقدس می‌تواند ایثار، شهادت، مقاومت، ظلم‌ستیزی، آرمان‌گرایی، وطن‌دوستی و روحیه استکبار ستیزی و ده‌ها موضوع منبعث از دفاع مقدس را بر صحنه نمایش جاری کند.

- ۴۸- بازی شبانه- کار حسن حامد (ج. ت. ف. سوم) سالن چهار سو
- ۴۹- حدیث رفتن- کار علی آزارنیا- مهر ۱۳۶۳- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۵۰- قاسمی دیگر ن: ناصر حافظی مقدم ک: حسین علایی- مهر ۱۳۶۳- سالن چهارسو
- ۵۱- نخل سوخته. کار علی غلامی- سال ۱۳۶۴- تالار سنگلج
- ۵۲- در سوگ سوخته سنج- کار علی غلامی- سال ۱۳۶۴- تالار سنگلج
- ۵۳- در انتظار واگشتن یونس- سال ۱۳۶۴- تالار محراب
- ۵۴- گل شیپوری- کار محسن عظیمی‌نیا و بیچه‌های خوب جنگ (حسین پرستار) روی صحنه (حسین مختاری)
- چوار (محمود آل محمد) نخل تشنه (احمد شهبازی فراهانی)
- السلام علیک یا ثارالله (حسین جعفری) از راه رسیده آشنا (عباس اسماعیلی)
- میناکی دیگر (محمود فرهنگ) هالو نباش ژنرال (مجید جعفری)
- از جمله آثار اجراشده در دهه شصت می‌باشند.

- ۳۷- آب، باد، خاک ن و ک: سلیمان فارسی صالحزهی- بهمن ۱۳۶۶- تالار وحدت- تالار مولوی (ج. ت. ف)
- ۳۸- هاتف ن: اصغر نوبخت ک: رضا قهرمانی- بهمن ۱۳۶۶- ج. ت. ف- سالن چهارسو
- ۳۹- تفنگ برنو ن و ک: علی غلامی بهمن ۱۳۶۶- ج. ت. ف- سالن قشقایی
- ۴۰- پوتین‌های گشاد ن: مهدی حجوانی ک: حسین یارسایی. بهمن ۱۳۶۶ (ج. ا. ف) تالار هنر
- ۴۱- گرگور کهنه ن و ک: علی غلامی (ج. ت. ف) ۱۳۶۷ تالار سنگلج
- ۴۲- خاک صبور ک: غلامرضا عزیزی (.....) تالار مولوی
- ۴۳- سازنده بیه‌انیم که آرام نگیریم- سال ۱۳۶۳- تالار محراب
- ۴۴- در سوگ دوست ن: مهدی عبداللهی ک: باقر فاضل- سنال ۱۳۶۳- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۴۵- حاجت‌کار: حسن حامد- سال ۱۳۶۳- سالن چهارسو
- ۴۶- خلیل طلاپه‌دار درون مرز- کار محمد احمدی- سال ۱۳۶۳- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۴۷- عاقبت صدام

- جشنواره تئاتر فجر سال ۱۳۶۴- تالار وحدت
- ۲۸- خرقة ازغوانی ن: حسین نوری ک: عباس رنجبر- جشنواره تئاتر فجر- تالار وحدت
- ۲۹- بار دیگر غدیر ن و ک: سلیمان فارسی صالحزهی- بهمن ۱۳۶۵- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۳۰- فریاد در شلمچه ن و ک: علاءالدین رحیمی- تالار مولوی
- ۳۱- شگرد آخر ن: حمیدرضا اعظم ک: انوشیروان ارجمند. بهمن ۱۳۶۵- سالن اصلی تئاتر شهر
- ۳۲- قبل از انفجار ن و ک: حسین فرخی- بهمن ۱۳۶۵ و فروردین ۱۳۶۶- سالن چهارسو و سالن اصلی تئاتر شهر
- ۳۳- نامیرا- ن و ک: نعمت‌اله لاریان- بهمن ۱۳۶۵ تالار مولوی
- ۳۴- بهشت من اینجاست. ک: عبدالرضا حیاتی
- ۳۵- پرنده‌های شط ن: اعظم بروجدی ک: امیر دژاکام، آبان ۱۳۶۶- هفده روز اجرا- تالار وحدت
- ۳۶- کوی آفاق کجاست ن: مهدی رسولی ک: ناصر عرفانیان- مهر ۱۳۶۶- پانزده روز اجرا- سالن اصلی تئاتر شهر